

משמעות הנכבה*

קוסטנטין זריק

מבוא והקדשה

במחקר תמציתי זה, העוסק במצוקת הערבים בפלסטין, אינני בא לטעון שהמצאתי את 'אבק השריפה' (או בשפת הימים האלה: 'פצצת האטום'), או שגיליתי תרופת פלא לכל מחלותינו. זהו ניסיון לגולל את מחשבותיי באשר למשבר החמור המטיל על כל אחד ואחד מבני האומה שלנו למלא באחריות את חובו לכך. אין ספק שתנאי מוקדם לאיכות המהלך המתבקש הזה הוא תכנון ומחשבה צלולה.

אם ניסיון זה יביא תועלת לבני עמי, ובמיוחד לקבוצות הלאומיות שבו הנושאות בנטל המאבק, ואם יוסר חלק מהבלבול השורר במצב הנוכחי, יהיה זה שכרי. אם לא כך יהיה, יהיה גורלו של פרסום זה כגורלם של פרסומים מיותרים אחרים הרואים אור בימינו אלה. מכל מקום, אני מקווה שאינני מזיק במקום שבו אני רוצה לעזור ולסייע. בתחושה זו אני מקדיש את המסה הקטנה הזאת לכל הקבוצות המתקדמות בקרב בני עמי כערבון, אמונה, שותפות ונאמנות.

5 באוגוסט 1948

קוסטנטין זריק

עוצמת הנכבה

תבוסת הערבים בפלסטין איננה בגדר מפלה פשוטה או עוולה חולפת סתם. זוהי נכבה במלוא מובן המילה. זו אחת ההתנסויות הקשות ביותר שהערבים התייסרו בהן במהלך ההיסטוריה הארוכה שלהם, הזרועה במבחנים ובטרגרדיות.

* הערת המתרגם: בעת כתיבת המסה 'משמעות הנכבה' לימד קוסטנטין זריק היסטוריה של המזרח התיכון באוניברסיטה של ביירות. המסה, שרק ההקדמה שלה מובאת כאן, התפרסמה באוגוסט 1948, כאשר עובדות רבות על הנכבה עוד לא היו מונחות לפניו. למשל, זריק מונה כ-400,000 פליטים פלסטינים, ואילו למעשה היה מספרם כמעט כפול. זריק נולד בדמשק בשנת 1909, למד באוניברסיטה של שיקגו וב-1930, בהיותו בן 21 בלבד, קיבל תואר דוקטור מאוניברסיטת פרינסטון. מלבד הקריירה האקדמית שלו – כהיסטוריון, ותפקידי הניהול האקדמיים שמילא (למשל, הוא היה רקטור האוניברסיטה של דמשק) – שימש זריק בכמה תפקידים דיפלומטיים, ובהם שגריר משנה של סוריה באומות המאוחדות (1945-1946). המושג 'נכבה' נטבע בעקבות מסה זו של זריק. תודה לעליזה שניצר על עריכת התרגום ולחנן חבר על עריכת הטקסט בעברית.

שבע מדינות ערב מכריזות מלחמה על הציונות בפלסטין. הן עומדות מולה חסרות אונים ואחר כך נסות על עקבותיהן. נציגי הערבים במוסדות הבין־לאומיים הרמים ביותר נושאים נאומים חוצבי להבות. הם מזהירים מפני תגובתם של המדינות הערביות והעמים הערביים לפרסומה של החלטה זו או אחרת. הצהרות משוגרות כפגזים מפייהם של גורמים רשמיים המשתתפים בשיבות של הליגה הערבית. אחר כך, ברגע האמת, בשעת חירום, הופכת האש לחלושה ורפה. הפלדה והברזל מעלים חלודה ומתעקמים, מתפוררים ומתרסקים לרסיסים. הפגזים נהפכים חלולים וריקים ואינם מנחיתים מכת מוות.

שבע מדינות נחלצות לבטל את תכנית החלוקה ולהכניע את הציונות, אך הן יוצאות מן המערכה הזאת לאחר שאיבדו חלק לא מבוטל מאדמת פלסטין, לרבות החלק ש'ניתן' לערבים בתכנית החלוקה. ובסופו של דבר הן אולצו להיכנע ולהסכים להפסקת אש חסרת תועלת.

אין בהיסטוריה מקרה צודק וקרוב יותר אל האמת: ארץ נגזלת מתושביה כדי להפוך למולדת של קבוצות אנשים המגיעים מכל קצוות תבל ומקימים בה מדינה על אפם וחמתם של בעליה ושל מיליונים מאחיהם בארצות השכנות. למרות הזכות הברורה של הערבים, למרות שיש להם משאבים בארצותיהם ולמרות שלמדינות (המערב) יש אינטרסים באזור המאפשרים לערבים להתמקח אתם – למרות כל זאת, הערבים ניצבים עתה מבודדים בזירה הבין־לאומית, כשהמעצמות הגדולות ודעת הקהל העולמית נגדם. אין להם כעת בן ברית חזק שהכשירו כדי שיסייע להם בנסיבות החדשות ויושיע אותם במאבקם.

ארבע מאות אלף ערבים, או יותר, נעקרים מבתיהם כשרכושם וכספם מופקעים. הם מסתובבים תועים, אובדי עשתונות, בשטח שנותר מפלסטין או במדינות ערב האחרות. אין הם יודעים מה טומן להם הגורל, או אילו מקורות פרנסה עליהם לחפש. הם תוהים אם יאולצו לשוב לארצם כדי לחיות בצל הציונים ולשאת בכל הנזקים, ההשפלות, השחיקה והחורבן שיטילו עליהם הציונים.

ואולם, גרוע מזה! העקירה והגירוש, שאפיינו את הגורל היהודי, הפכו עתה למנת חלקם של הערבים. בתחילה לא הכירו הערבים בזכותם של העקורים היהודים, ואילו המוסדות היהודיים השתדלו אצל הארגונים הבין־לאומיים כדי לפתור את בעייתם על ידי הקמת מולדת ציונית בפלסטין. והנה, עתה מדינות ערב מפצירות באותם ארגונים שיחזירו את העקורים הערבים אל ארצם הנתונה עתה בידי הציוני, והן מציבות זאת כתנאי להמיר את 'הפסקת האש' ב'שבת נשק'.

כללו של דבר, המולדת הציונית בפלסטין קרובה היום למימוש יותר משהייתה אי פעם. ומן הצד האחר, הישות הערבית לא ספגה מעולם קרע וקריסה כפי שספגה במערכה הזאת.

מלבד הקריסה החומרית מתקיימת גם קריסה מורלית המתגלמת בכך שהערכים מפקפקים בממשלותיהם ומאשימים את מנהיגיהם. יתר על כן, רבים מהם מפקפקים בעצמם ובכשירותם כבניה של האומה. הייאוש התגנב אל לבם, הם התחמקו מהתמודדות עם הסכנה ונחלשו לנוכח עוצמת האסון. בי נשבעתי, ההידרדרות המורלית והרוחנית הזאת חמורה פי כמה מן האובדן החומרי, גדול ככל שיהיה. שכן אם מתפוררת נחישותו של עם והוא מאבד את ביטחונו העצמי, הוא מאבד את הטוב שבנכסיו ואינו מסוגל להתאושש לאחר תבוסה או לנער מעליו את אבק ההשפלה והכישלון.

אלו הם כמה מן ההיבטים של הנכבה שאירעה לערכים במערכה הנוכחית במלחמה על פלסטין. די בהיבטים אלו ובדומיהם, שמדוברים על ידי האנשים ופועמים בלבם, כאשר כל אחד מאתנו רואה אותם ושומע עליהם בימים גורליים אלו, כדי להעיד על חומרת האסון ועל עוצמת הטרגדיה.

*

היושר וההגינות מחייבים אותנו למהר ולומר שהסיבה לאסון הזה אינה נעוצה כולה בערכים עצמם. האויב היוצא נגדם הוא חזק ונחוש, עתיר מקורות ומשאבים ובעל השפעה מרחיקת לכת. הוא השקיע שנים, אפילו דורות, בהכנות לקראת מאבק זה. השפעתו ושלטונו פשטו ברחבי העולם ממזרח עד מערב. הוא השתלט על רבים ממוקדי הכוח במעצמות הגדולות, עד שהן נכנעו או נאלצו לתמוך בו. אילו ריכוז את כוחותיו נגד אחת מן המדינות הללו, היה מתיש אותה ופוגע ברבים מן האינטרסים שלה, כפי שמראה, הלכה למעשה, ההיסטוריה הרחוקה והקרובה בכל אחת מן המעצמות הגדולות. קל וחומר כאשר אותו אויב תוקף עם הנמצא רק בראשית תקומתו ובשלב הראשון של התהוותו החברתית והפוליטית, עם שבמשך דורות נשלט בידי משטר עריץ שכמעט ששלל את עצמיותו, ומיד לאחר שהשתחרר מן השלטון המכביד הוא מנסה להשיג את חירותו ואת עצמאותו מן האומות החזקות והמשפיעות ביותר עלי אדמות. הציונות אינה מורכבת רק מן המושבות והקולוניות המפורזות בפלסטין. זוהי רשת בין-לאומית המצוידת בידע ובהון, שולטת במדינות המשפיעות בעולם ומשקיעה את כל כוחה ביישום מטרתה שלה – בניית מולדת לבניה בפלסטין.

לכן מחובתנו להכיר בכוח העצום שמחזיק ברשותו האויב ולהביא אותו בחשבון כאשר אנו בוחנים את בעייתנו וחותרים לטפל בה. הדבר הגרוע ביותר שהתנסו בו בשנים האחרונות הוא שכאשר הפלגנו בתיאור הכוח הזה וסכנותיו כלפי אחרים, גימדנו אותו ואת סכנותיו כלפינו והתעלמנו מהתחזקותו במשך הזמן. אחר כך, כאשר פרצה המערכה, החלה התעמולה הפנימית שלנו ללהג על ניצחונות מדומים ולסמם את הציבור הערבי באשר לקלות מאבקנו המלחמתי לצאת ממנו כשידנו על העליונה.

עד שהתרחשה הנכבה ואתה באה התגובה המרה. אולי הטלטלה האלימה הזאת תחזיר אותנו אל קרקע המציאות, תפנה את תשומת לבנו אל העובדות ותייע לנו כדי שנוכל לראות נכוחה את הדברים ולהיערך אליהם.

לדעתי, זכותנו וחובתנו להכיר בכוחו העצום של האויב, ועל כן לא להטיל על עצמנו אשמה יותר מן הנדרש. ואולם, באותה עת, זוהי זכותנו וחובתנו להכיר בטעויותינו ולברר את מקורות החולשה שלנו, וזאת על מנת להביח את מידת אחריותנו לשואה שפקדה אותנו. הגרוע מכול יהיה אם נתחמק מן האחריות הזאת ונעצום את עינינו באשר למגבלותינו ונטיל את האשמה על גורם חיצוני וזולתנו, מבלי לראות את החולשות, את הפגמים, את השחיתות ואת הקלקולים שלנו. אנו שומעים היום בתוכנו גידופים רבים על היהודים וחרפות על האנגלים, על האמריקנים, על הרוסים, על מועצת הביטחון ומתווך האומות המאוחדות ועל כל מי שעומד נגדנו במאבק. אין ספק שכל אלו עיינו ועדיין עוינים אותנו, ועל כן הכרחי להזהירם ולהזכיר לכולם את עמדותיהם ולבוא עמם חשבון בכל הזדמנות שתיקרה בדרכנו כאשר נתחזק בכוחנו. אין ספק שחובה עלינו להטיל על כל אחד מהם את האחריות כלפי ההיסטוריה ולעמת אותם עם אחריות זאת בכל דרך שנוכל. אין ספק שחובה עלינו לנצור את הדברים הללו בלבותינו ולהוריש אותם לבנינו ולנכדינו, וגם להתחשב בהם בעת תכנון המדיניות שלנו והסדרת עניינינו. עם זאת, באותה עת חשוב שלא נשכח שמדיניות נשענת על כוח ועל אינטרסים, ושכל המדיניות הללו פועלות בראש ובראשונה על פי האינטרסים שלהן. אין זה מספיק מבחינתנו שנגנה אותן ונטיל עליהן אחריות. אלא שתחילה עלינו לגנות את נקודות החולשה שלנו ולהטיל על עצמנו את האחריות לתוצאות שנבעו מהן בנכבה. אם בימים כתיקונם בריחה מן המציאות והטלת אשמה על אחרים היא רעה חולה ומסוכנת, הרי שבימי פורענות ואסון היא שורש הרע ומקור להשחתה. אין הזדמנות טובה יותר מאשר בימים אלה לחשבון נפש ולחשיפת נקודות התורפה, כדי לפעול לתיקונן, או לפחות להתחיל בכך.

כאשר אנו בוחנים את הנכבה ומעריכים את היקפה ואת תוצאותיה, הצדק והיגיון מחייבים אותנו גם להכיר שזו מערכה אחת בלבד במלחמה ארוכת טווח. גם אם נוצחנו בה, אין זה אומר שהפסדנו את המלחמה כולה. אין זה אומר גם שהובסנו תבוסה ניצחת ושאינן לנו תקומה אחריה.

אכן! המערכה הזאת מכרעת מכמה וכמה בחינות. ביסודו של דבר היא קובעת את כינונה של המדינה הציונית או את חדלונה. אם נפסיד את המערכה הזאת והמדינה הציונית תוקם, אין ספק שהיהודים בעולם כולו יגייסו את כל כוחותיהם כדי לשמור עליה, לחזקה ולהרחיבה, כפי שאזרו כוחות להקימה. אולם ההיסטוריה מלאה בהפתעות. ישות הנכפית בכוח ואיננה מושתתת על חוקי הטבע והחברה לא תתקיים לאורך זמן כאשר תעמוד מול כוחות הטבע הנעים בכיוון ההיסטוריה.

הואיל וכך, אין סיבה שישתלט עלינו ייאוש, שכפי שאירע לרבים מאתנו, ישתק את מעשינו ויפקיע מאתנו את ביטחוננו בעצמנו ובאומתנו. הייאוש הזה חולל קריסה מורלית ורוחנית, והיא, כפי שאמרת, חמורה ומסוכנת פי כמה מן האובדן החומרי ומן התבוסה בקרב. אדרבה, עלינו להתכונן היטב ליום המחר ולמערכה הבאה שעוד נכונה לנו. עלינו ללמוד מאויבינו את יכולת הראייה לטווח רחוק, את הארגון המושלם, את התכנון המדוקדק ואת החתירה המאומצת במשך שנים, ואפילו דורות, לקראת השגת המבוקש והשגת המטרה. ראו כמה אסונות פקדו את היהודים במהלך ההיסטוריה שלהם. יתרה מכך, לעתים קרובות היה קיומם בפלסטין על סף קריסה והיעלמות. אולם הם גילו אורך רוח לנוכח הסכנות והתמודדו עם הפורענויות, אגב נשיאת עיניים לעבר המטרה שהציבו לעצמם, וכך עד שהשיגו את הכוח ואת האומץ הנמצאים בידיהם היום. לא! כשבמקום על תפיסה צרה של המערכה הנוכחית אני מדבר על עשייה לטווח ארוך ועל תפיסה כוללת אינני מתכוון שעלינו לחכות לאירועים כדי שיתרחשו מעצמם, או לסמוך על שעת כושר מתאימה ונוחה. הסתמכות אופטימית על הצלחה בלתי נמנעת על פי הנסיבות אינה טובה יותר מן הפסימיות המוחלטת ומהייאוש המשק שמביאה עמה התבוסה הנוכחית. כל אחת מן האפשרויות הללו היא בגדר בריחה מן המציאות והתנערות מן האחריות ומן החובה המוטלת עלינו, במודע או שלא במודע.

כאשר אני מדבר על ראייה ועל עשייה לטווח ארוך כוונתי לתכנון רחב היקף ולפרק זמן ארוך. אני מתכוון להתמודדות עם המציאות כפי שהיא, לקביעת המטרה הנדרשת ולשרטוט תכנית מדויקת להשגתה. כל זאת יש ליישם יום אחר יום, בלי ייאוש ובלי כל סוג אחר של בריחה מן המציאות. זו הדרך שרושמים דפי ההיסטוריה לזכייה בניצחון במלחמות, לבניית מדינות ולהקמתן של אומות. מי ייתן ובדברים שציינתי לעיל קלעתי לאמת בתיאור הנכבה הנוכחית שלנו בפלסטין והבהרתי את חומרתה, את סכנותיה ואת עוצמת פורענותה שהתרגשה עלינו בהווה ובעתיד שלנו. אני תקווה שתיארת את הנכבה שלנו כפי שהיא ושרטטתי את הכיוון שעלינו לנקוט כלפיה ואת נקודת המבט שמחובתנו לאמץ. זה הצעד הראשון והחינוכי לניתוח כל בעיה סבוכה ולחיפוש דרכים לטפל בה.

חובתו של האינטלקטואל

אחת ההשפעות הגרועות ביותר של אסונות ופורענויות על אומה הוא הפילוג בהשקפות ובשאיפות של היחידים והקבוצות שבתוכה. מעוצמת המכה הם נראים המומים ואבודים. פעם הם אווזים בדעה אחת ופעם בדעה אחרת, ואף הולכים בעקבות כל מורה דרך הטוען למנהיגות שתביא לגאולה.

השפעה כזאת על הציבור הערבי בכללו אירעה בעקבות הנכבה בערביי פלסטין, והיא מצאה את רישומה אפילו בקרב מנהיגי דעת הקהל והאינטלקטואלים של אותו ציבור. למעשה, מאות אלפים מבני הארץ מוכת האסון הזאת נעקרו מבתיהם, והם נעים ונדים כאובדי עצות. יתר על כן, הם גם איבדו הלכה למעשה את מחשבותיהם ואת דעותיהם. כך היה עם המחשבות של בני מולדתם שנעקרו מבתיהם ונדרדו כאשר מבוכה ובלבול דעת השתלטו עליהם. לכל הפחות אפשר לומר שאלה נורות אזהרה שאם לא יומרו במחשבה צלולה וברצון מלוכד תבשרנה רעה גדולה יותר.

אחת התופעות של הבלבול הזה באה לידי ביטוי בהאשמות שונות המוטחות לכל עבר, פעם כלפי צד זה ופעם כלפי צד אחר. מה שמתגלה לנגד עינינו הם אנשים מפולגים ומפוצלים המעדיפים מדינה ערבית אחת על פני חברתה, תוקפים מנהיג או מפקד ערבי זה או אחר, ובכך מסיחים את דעתם מן המחשבה על האויב המשותף ועל האסון הנורא.

באותה מידה אנו גם חלוקים באשר לפרשנות הנכונה של הנכבה ושל סיבותיה. יש בינינו המייחסים את הנכבה להיעדר תעמולה הולמת המעלה את בעייתנו הצודקת, אחרים כורכים זאת בהיעדר המוכנות הצבאית שלנו בצירוד ובנשק, ואילו אחרים תולים זאת בהבדלים בין המדינות הערביות בתפיסות העולם ובפעולות, או בחולשות אחרות שלנו.

הבלבול הזה ניכר במיוחד בקבוצות הצעירים המודעים, הנכונים לפעול ולהקריב את עצמם לטובת מולדתם ולשאת בנטל הלאומי. הצעירים הללו מביטים אל עצמם ואל עברם. הם כוחנים את הפעולות שנקטו, את המפלגות שניסו לייסד ואת המאמץ שהשקיעו למען הקולקטיב. הם מוצאים שלא היה די בכל אלו כדי להשיג את המטרה הנדרשת או למנוע את השואה. כל אלו לא השביעו את רצונות הצעירים ולא סיפקו את השאיפות הדחופות שלהם לשרת את האומה ולשחרר אותה. צעירים אלו תוהים מה עליהם לעשות כדי לתקן את העוולות, או כדי להדוף את הסכנות העתידות לבוא. ואולם, לנוכח כל אלו הם אינם מוצאים כל דרך או שיטה ברורה. הם מתחבטים ותוהים בכמה כיוונים, מסתכלים לכאן ולכאן, וברוב המקרים סובבת מחשבתם במעגל קסמים בלא תוצאה חיובית או השפעה מוחשית.

קבוצה זו של צעירים בעלי מודעות המגששים אחר דרכם והמוכנים לפעול ולהקריב, מי ששירות האומה בוער בקרבם, הם האוצר של האומה והנשק של עתידה. כיום מנוחתם של הצעירים הללו מוטרדת. הם מפוצלים במחשבתם ואילו רצונם מנופץ. אם תהיה נוכח באחת מן ההתכנסויות שלהם, תוכל לראות את המצוקה הזאת ולהיווכח בבלבול העז והכואב שבניסיונם להבין את המצב הנוכחי ולחפש דרכים לגאולה.

אין חולק על כך שהבלבול הזה אינו גרוע כלל וכלל, שכן הוא מעיד על התלבטות, על חשבון נפש ועל התענות הנפש, העשויים לפתוח דרכים חדשות לקראת

העתיד. ההתלבטות היא הצעד הראשון להתקדמות המחשבה, כפי שסבל מעורר לחיים את כוחות הנפש ומדרכן למאמץ גדול יותר.

ואולם, ההתלבטות והסבל האלה עלולים להיות לשווא ואפילו לגרום לנזק גדול יותר. ההתלבטות יכולה להפוך למבוכה ולאובדן דרך, ואילו הסבל עלול להפוך לייאוש קטלני או לפסיביות הרסנית. כך יהיה אם לא תנקט מחשבה צלולה שתבחין בין נכון ללא נכון, בין הגורמים החיוביים לשליליים, בין גורמי הכוח והתקווה לבין גורמי החולשה והאכזבה. אם יגברו הגורמים הראשונים על האחרונים וינהלו כהלכה, הם יביאו לחוסנו של העם וישמרו על ביטחונו העצמי.

זהו אפוא תפקידה של המחשבה המודעת בעת האסון הזה, כמו בכל צרה ומשבר. עליה לשאת על גבה את הנהגת דעת הקהל בעת מצוקה ובלבול. מתפקידה לשפוך אור על המצב המבולבל, להציגו כפי שהוא ולהבחין בין מרכיביו והיבטיו למיניהם. תפקידה הוא גם להבדיל בין סיבות לתוצאות ולא להעדיף את התוצאות על פני הסיבות. כך יש להבחין בין סיבות עומק לבין סיבות מיידיות ובין המהותי ללא-מהותי. המחשבה תעניק לכל דבר את חשיבותו ותעריך אותו באופן מושכל בכל פעולה מורכבת.

על סמך המיונים והאבחנות האלה יהיה אפשר לגשת להתוויית דרכי הטיפול. הסיבות המיידיות יטופלו מיד, ואילו הסיבות ארוכות הטווח מצריכות אורך רוח ועשייה לטווח רחוק. אין לתת לתופעות חיצוניות אותה מידת חשיבות כמו לגורמיהן, ואין להשקיע בלא-מהותי את המאמץ שמן ההכרח להשקיע במהותי.

ייתכן שהאנשים הנמצאים בקו החזית של הפעולה ונושאים באחריות הגדולה ביותר לא ישבעו נחת מן העובדה שהאינטלקטואל הוא שמקבל על עצמו את המשימה הזאת. אילו המחשבה הייתה מופשטת ולא נטועה במציאות, ואם האינטלקטואל אינו לוקח אחריות או שאינו מעריך אותה כראוי, היה נראה שהצדק אתם. אז תהיה להם הזכות לומר: 'התבוננות מרוחקת במלחמה באמצעות משקפת היא קלה', ולהביט באינטלקטואל מתוך אי-שביעות רצון ואף זלזול. אז תהיה המחשבה המופשטת ראויה לביקורת ואפילו להתעלמות, בלי קשר לעמדתם של אנשי המעשה כלפיה.

תחושת האחריות שכל אחד ואחד מבני האומה מחויב לה, ובמיוחד האינטלקטואלים, היא בעצמה הגורם המניע לכתובת המסה הקצרה הזאת בתנאים הקשים שבהם אנו נתונים היום. אני מקווה שהמניע הזה יחפה על שגיאות ועל חולשות המצויות בה. כל עוד היא נכתבת מתוך תחושה זו, ואף מצוידת בה, אין היא פוחדת מגינוי ומביקורת על טעויותיה בחשיפת שורשי השואה הנוכחית, או בקריאה הברורה והחזקה לעקור אותם מן השורש. מי ייתן שיהיה בה ולו מעט ערך ותועלת והארת הדרך לגאולה או לדחיפת המחשבה והרגש בכיוונה.

תרגום מערבית: יהודה שנהב-שהרבני

